

Бибик Світлана

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ У МОВІ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

У статті проаналізовано мову оповідань Григора Тютюнника щодо її насичення лексичними засобами стилізації. Відзначено соціально-психологічну стилістичну роль жаргонізмів, росіянізмів, елементів просторіччя. Схарактеризовано мовно-естетичні функції периферійного лексику, що віддзеркалює літературно-фамільярну норму національного мовного повсякдення.

Ключові слова: мова прози, засіб стилізації, мовне повсякдення, літературно-фамільярна норма.

В статті проаналізовано мову прозаїчних творів Григора Тютюнника в контексті лексических засобів стилізації. Відзначено соціально-психологічну стилістичну роль жаргонізмів, русизмів, елементів просторіччя. Схарактеризовано естетичні функції периферійного лексику, що віддзеркалює літературно-фамільярну норму національної мовної повсякденності.

Ключевые слова: язык прозы, средство стилизации, речевая повседневность, литературно-фамільярная норма.

In the article analyzed the language of Grygor Tiutiunyk's stories in the context of lexical means stylization. The role of jargon, elements of vernacular in the social and psychological stylization was noted. The aesthetic functions of the peripheral vocabulary are was characterized. Highlighted features of expression in the language tools these literary and familiar rules of national language of everyday life.

Key words: language prose, styling tool, everyday language, literature and familiarly rules.

В українській лінгвостилістиці термін *стилізація* вживають щодо характерних мовних ознак, елементів, знаків, засобів стильового, жанрового наслідування, функціональне навантаження яких спричинює певні асоціації, образні, естетичні паралелі. Прийнято розрізняти такі види стилізації:

а) фольклорна – наслідування й нанизування характерних ознак фольклорного жанру (усного оповідання, казки, пісні, жарту тощо) в індивідуальному стилі;

б) культурно-історична – відтворення у структурі тексту часово-просторових ознак, колоритних картин «типових обставин»; орієнтація на соціокультурні ознаки в мові персонажів. Як відзначила С. Я. Єрмоленко, мета стилізації – «відтворити в художньому тексті часовий і локальний колорит, дати відчуті соціальний тип зображуваного середовища, передати настрій від сприймання певного художнього жанру» [4, с. 648]. У такому разі одним із підвидів культурно-історичної стилізації може бути *етнографічно-діалектна* [5, с. 385];

в) жанрова – актуалізація композиційних, лексико-синтаксичних принципів у структурі тексту;

г) лінгвостилістична – насичення мови твору одиницями з певним стилістичним реєстром; зокрема Л. І. Мацько виокремлює *поетичну* стилізацію [5, с. 385]. Якщо увиразнюються слова й висловлення живої народної мови, йдеться про *стилізацію розмовності* (О. В. Ожигова, Т. В. Ткаченко, М. В. Цуркан). Не треба вже сьогодні доводити, що письменник відображає в художньому тексті основні типологічні особливості цієї мовної стихії. У будь-якому разі в контексті художньої практики ці явища підпорядковані ширшому поняттю – *естетичній модифікації*, тобто «переведенню мовної одиниці із загальнонормативного як нульової точки естетичного відліку в явище конструктивне для художньої мови, де «стилістичне» та «естетичне» функціонують нерозривно» [2, с. 23].

Насичення маркерами розмовності мови того чи того соціотипу персонажів потребує від письменника відчуття органічності індивідуалізованої мови персонажа, оскільки він спирається на певні стереотипні зразки в реальній комунікації. Усно-розмовна мова модифікується в оповідній структурі текстів з метою виконання певного характерологічного та експресивного естетичного завдання. Як уважає Т. Г. Винокур, знаками цього процесу в тексті є широкий репертуар експресивних та функціонально навантажених стилістичних значень, пов'язаних із лексичними, фразеологічними, синтаксичними та лексико-синтаксичними розмовними одиницями (еліпси, інверсії, удавана синтаксична непорядкованість, плеоназми, своєрідні способи номінації тощо) [3, с. 203, 204–210]. Але в художньому тексті, як зауважує дослідниця, таких ознак недостатньо, бо він орієнтований на ширше завдання – уподібнення до усної мови (зорово-слухового сприйняття), наслідування розмовності у книжному середовищі (характерні діалоги; еліipsis, актуальне членування фрази, інтонаційно-синтаксичні фігури).

Традиції стилізації розмовності, які вивчають, починаючи від текстів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка і до сучасних, спричинилися до утвердження цілого реєстру засобів стилізації розмовності. До таких уналежують: а) нейтральну побутову лексику, що охоплює й етнографізми; б) емоційно-експресивну та оцінну лексику; в) елементи просторіччя (деформовані, позанормативні слова, росіянізми, вульгаризми, обценізми); г) територіальні та соціальні (жаргонізми, сленгізми, арготизми)

діалектизми; г) розмовно-побутову фразеологію; д) елементи усно-розмовного синтаксису; е) діалоги персонажів; є) фонографічні засоби.

У кожному конкретному тексті гармонією мовно-естетичних прийомів використання засобів стилізації розмовності диригує мовна особистість письменника, його світовідчуття, світогляд, психотип, а також особливості соціальних типів персонажів. Антропоцентризм оповідного контексту актуалізує насамперед лексичні засоби соціально-психологічної стилізації, а серед них – розмовну лексику. А вже відомо, що в розмовно-побутовій сфері органічні ті мовні одиниці, які виштовхує книжно-писемна практика на периферію мовного вживання, маркуючи їх як розмовні, просторічні, жаргонні і под. Цей лексикон перерозподілений між складниками субкультури і має соціальні, професійні (групові) функціональні обмеження. Закріплений у мовній свідомості соціуму розподіл мовних одиниць за сферами та ситуаціями вживання, за соціальними умовами їхнього функціонування й уможлиблює у подальшому використання таких асоціацій з мовно-естетичною метою.

Розмовно-побутова, субстандартна, соціально-професійна лексика в такому разі – маркери мовного образу людини, що діє в певному часово-просторовому континуумі, у певних культурно-історичних обставинах. Такий зв'язок виразно виявляється в мові прози Григора Тютюнника, де оживає соціум шістдесятих років ХХ століття. Отож, у соціально-психологічній стилізації задіяний не лише знижений розмовний лексикон, але й слова-ареалізми, тобто обмежені щодо сфери (наприклад, професійної) вживання.

Зокрема, жаргонна лексика – це шар усно-розмовних некодифікованих одиниць, що допомагають створити відчуття реальності соціальних типів образів-персонажів – представників окремих груп населення. Ці специфічні слова характерні для мови:

а) шахтарів: – *Зарівав куток*, – *згадає Віктор* («куток» цей називається ще «нішею безпеки») (2, 289);

б) матросів: *Ходив на роботу у флотській роби «хебе», яку зекономив* (серед матросів це називається «засундучити») (1, 200); «Словом, домовилися, *море*», – *сказав примирливо* [танкіст] (1, 201). Подібні авторські тлумачення Л. О. Ставицька характеризує як метамовну рефлексію і визначає це як вагомий чинник розсекречення професійного жаргону в мові художньої літератури [8, с. 160];

в) злодіїв: – *На той час мені вже стукнуло шістнадцять років, плюс рік дитячої колонії імені А. С. Макаренка, плюс дві ухажорки!* (2, 16); *Признавайся: на чому латаєшся, що таким паном прикотив?* (1, 189); – *Йди вже собі... мені не хватало, щоб і тебе пришили* (1, 228); *Коли інші фігури не постояли, тоді й королю гаплик* (1, 266).

Отже, у стилізованих ситуаціях спілкування персонажів є лексичні одиниці, що вказують на їх мовно-соціальну характеристику. Вони виступають естетичними знаками невимушеності, спонтанності усно-розмовної ситуації з експресією фамільярності.

Письменник не вдається до свідомого ігнорування літературної норми: автор-оповідач у дужках дає супровідний семантичний коментар до жаргонізмів матросів, шахтарів, «популяризуючи» лексику арельного вжитку. Такі одиниці мови стають компонентами характерологічної оповідності без різко негативних емоцій мовця-персонажа, в якій віддзеркалюється літературно-фамільярна норма щоденного спілкування.

Жаргонізми злодіїв у прямій мові персонажа сприймаються як складник літературної розмовної мови. Тут характерологічна функція доповнюється індивідуально-оцінною з негативним відтінком.

Мішаний (або «суржиковий») тип мовлення як ненормативний є одним із сегментів національної мовної практики. Як відомо, у розмовно-побутовій сфері спілкування його форми стилістично нейтральні. Водночас, у контексті художньої оповіді вони модифікуються в естетичні знаки усно-розмовності, засоби стилізації природної життєвої чи комунікативної ситуації, поширеної в південно-східному мовному регіоні. Функціонально закріплені за усною формою, мовні одиниці цього типу мовлення – експресеми із звуковим прирощенням, тобто за ними постає не лише семантика, аксіологія розмовності, а й образ персонажа-мовця зі специфічними властивостями вимови, мовними звичками.

Прикладів використання таких девіативних елементів у художній мові Гр. Тютюнника небагато. Як естетично модифіковані російськомовні форми виступають:

1. Російські лексеми на позначення – рослин та їх плодів: *Чи отаке! «Клубнику радиться в календару щовесни проріджувати»* (1, 229); назв реалій, дій, процесів, станів: *А я до сих пір помню перший вкус поцелуя...* (2, 192); – *Зіночка, работай!* (2, 104); – *Е, дома воно не так приятно!* (1, 151); осіб, що порівняно з українськими відповідниками мають додаткові відтінки фамільярності, пор.: – *Привіт, папаша!* – *сказав гість* (1, 221).

2. Пристосовані до української вимови російськомовні форми, що відтворюють поширений суржик – мовно-естетичну модель живої мови неосвічених жителів села: *Ти, – каже, – не ісключення* (1, 50); *Тут, значить, революція, часну собственность одбирають* (1, 24); *Там першу щуку протавив, тепер – розмечтався* (1, 86); – *А я от скільки наблюдав життя* (1, 179); – *І щоб усе було харашо, – вставила Дзякунка* (1, 178); – *Хороший ти, видно, пареньок* (1, 60).

«Суржикові» форми в характерологічній оповіді стають засобами індивідуалізації мовних портретів персонажів, у яких ці елементи виконують ще й функцію типізування ситуативних, соціальних чинників такої девіації:

а) естетична модель русифікованого мовного портрета «новітніх городян»: *Улітку, коли в село наїздили Палажеччини подруги... з чоловіками-залізничниками або шахтарями, дівчині було найтяжче. «В нас это просто», – запевняли вони., підкреслюючи оте «в нас», бо вважали себе, звичайно, нету-*

тешинами (1, 83);.. коли по дворах тільки й чути: «**Папа, а как** зараз навпростець дійти до лавки?» (1, 175);.. наввипередки хвалилися своїм добрим знайомством із військовими лікарями, «**какіх на гражданке ішо нада поіскать**» (1, 116);

б) естетична модель мовного портрета персонажа-інтелігента (лікаря), у якому виражене зневажливе ставлення до односельців: «**Что у тебя?**» – суворо спитав Василь Васильович. Мефодій примружив на нього око: «**Та ти кажи по-нашому, я пойму!**» «**На що скаржишся?**» – з притиском запитав Дерид (2, 236); [Василь Васильович] скося дивився на нього [на хворого. – С. Б.], глузливо кривив губи: «**Да не сутулясь ты, не гни-ись... Базар скорее, чем ты, дуба вріже**» (2, 235); «**Сіль Сіліч**» говорив з усіма відвідувачами ніби знехотя, через губу, і тільки російською мовою, лиш інколи вставляючи українське слівце, яке він вимовляв поблажливо, крізь посмішку: – **Что-о-о болыть, где-е-е болыть, ка-а-ак болыть?** (2, 234). Автор використовує графічне виділення як засіб фонографічної стилізації;

в) естетична модель макаронічного мовлення персонажа, що довгий час перебував у російськомовному середовищі (воював): **За це з ним і керівителі** ручкалися (1, 110); **Вони: отето орьол! От тібе і хохол! На первую степенъ** представляю (1, 110); – **Ти що, устава не знаєш? Какой же з тіб'я солдат був** (1, 109).

Мішаний тип мовлення естетично модифікується в текстах Гр. Тютюнника у знаки соціальних типів персонажів за їх мовними звичками. До того ж, окреслені в оповіді соціокомунікативні типи персонажів підтверджують думку про те, що суржикове мовлення зародилось у міському соціумі, що воно привноситься у сільське середовище, порушуючи «мовну цноту українського села» (Л. О. Ставицька). Укорінені суржикові стереотипи – це здебільшого елементи розмовно-побутової реальності (українського просторіччя), а в деяких випадках – експресивні засоби іронічно-глузливої оцінки поведінки персонажів.

Елементи просторіччя – також ефективний засіб стилізації, маркування «чужого», запозиченого слова, вклиненого книжного елемента, що не завжди правильно вимовляється персонажем, а тому характеризує його рівень мовної культури, ідіолект (такі слівця письменник у мові автора виділяє за допомогою лапок), пор... **варив юшку, бігав на хутрі по «продохту»** (1, 287); **Раз кат має життя, то все – зостається самий секретмент! Я в цьому ділі без претендзій!**.. (1, 292); **Він тепер тільки так і говорить з людьми – кепкуючи з себе, з сорочки своєї, у якій комір стоячий скачався в качалочку, з галіфе, втертого так, що як розтягнеш задню його частину проти сонця, то «в очі ріже»** – якби до нього **це «ланпаси»** (1, 292); **Ю-рен-да-ці-я! Переживем!**.. (1, 293).

Сільське повсякдення в художній оповіді Григора Тютюнника є тою основою, в якій моделюються соціокультурні різновиди розмовно-побутової практики шістдесятих років ХХ століття. Жаргонізми, суржикізми, просторіччя – це ареалізми, вкраплення на тлі міцного південно-східного континууму, в якому реалізується розмовна норма національної мови.

Література:

1. Биби́к С. П. Естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. П. Биби́к. – К., 1994. – 25 с.
2. Биби́к С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Биби́к; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К.; Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 288 с.
3. Винокур Т. Г. Воспроизведение особенностей разговорной речи в художественном тексте (к построению типологии приема) / Т. Г. Винокур // Принципы функционирования языка в его речевых разновидностях : межвуз. сб. науч. трудов. – Перм : Пермский ун-т, 1984. – С. 31–46.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (Стилістика та культура мови) : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Тютюнник Г. М. Твори в 2 книгах / Г. М. Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. – Книга 1. Оповідання. – 326 с.
7. Тютюнник Г. М. Твори в 2 книгах / Г. М. Тютюнник. – К. : Молодь, 1985. – Книга 2. Повісті. – 327 с.
8. Ставицька Л. О. Мовностильові тенденції в художній прозі 90-х років / Л. О. Ставицька // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова. – Opole, 1999. – S. 153–169.